

Dél-amerikai integráció

Racs Marianna Katalin

Regionális kooperáció és interprezidencializmus

Dél-Amerikában a gazdasági integráció területén egyértelműen a kormányköziség (*inter-governmentalism*) elve a meghatározó. Ez a jelenség szorosan összefügg a latin-amerikai állam- és nemzetfejlődés megkérdőjelezésével. Itt helyesebb regionális integráció helyett regionális kooperációról beszélni, amit alapvetően kormányok közötti strukturált együttműködésként értelmezhetünk. A kezdeményezések intézményi és szervezeti felépítése a nemzetközi szervezetekre jellemző klasszikus (tanács, bizottság, konferencia, illetve titkárság) formát mutatja. A közösségi döntések tagállami szinten való érvényesülésének feltétele a tagszági jogalkotásba történő beemelés (belsővé tétel), de a tagállamok nemzeti politikáját a közös döntések nem befolyásolhatják. Dél-Amerika országait történetileg jellemzi a végrehajtó hatalom elnöki kézben történő koncentrációja. A perszonalista, személyiségalapú politikai kultúrára számos példát lehet felhozni. Az erős, karizmatikus vezetők végigkísérik a szubkontinens történelmét. A térségbeli integráció esetében és politikai téren az elnökök meghatározó szerepe a demokratizációs folyamatokkal is fennmaradt, megerősödött – és napjainkban is szembeötlő formát ölt. Ezért az integráció irányának és vezérfonalának meghatározásában a szubkontinens államfőinek döntő szava van. Az integrációs fórumok az állam- és kormányfők éves értekezleteire épülnek. Elmondható, hogy a dél-amerikai integráció nemcsak a szupranacionális intézmények gyengeségével, illetve hiányával jellemezhető, hanem államelnöki hiperaktivitással is. A jellemző metódus leírására feltehetően nem is a kormány-, hanem az elnökök elv lenne a legalkalmasabb, de legalábbis a kettő keveréke. Az interprezidencializmus (*interpresidentialismo*) fogalmának használata még nem terjedt el széles körben. Az új fogalom azonban sokkal árnyaltabban érzékelteti a dél-amerikai integrációs viszonyokat, s utal a meglévő terminusok bővítésének és újragondolásának szükségességére. Az világosan látszik, hogy a régióbeli integrációs törekvések – mind történeti fejlődésük szempontjából, mind strukturájukban, mind pedig működési mechanizmusait tekintve – eltérnek az európai mintáktól.

A régi regionalizmus Dél-Amerikában

Az 1960-as években Latin-Amerika a regionalizmusban a piacok kiterjesztésének hatékony stratégiáját, az Észak-Amerikától való függőség csökkentésének lehetőségét és „a Dél »kollektív önállóságára« irányuló stratégiájának alapvető elemét”⁶³⁸ látta.

⁶³⁸ BRAVEBOY-WAGNER, Jacqueline Anne (2009): *Institutions of the Global South*. London, Routledge. 114.

A második világháború és az azt követő rövid időszak annyiban kedvező volt a térség gazdaságának, hogy elsődleges termékei (kakaó, cukor, hús stb.) piacra találtak a háború sújtotta és pusztította országokban. Ám az Amerikai Egyesült Államok és az európai országok a háború után gyors visszarendeződésre és felzárkózásra törekedtek mezőgazdasági és ipari szektoraikban – ami negatívan hatott a latin-amerikai export alakulására. Latin-Amerika jelentős népességnövekedést mutatott a tárgyalt időszakban, és hiánnyal küzdött a tartós fogyasztási cikkek és a tőkebefektetések terén. A kis piacok bővítése és a versenyképesség javítása céljából alakult meg 1960-ban a Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás (*Asociación Latinoamericana de Libre Comercio*, ALALC). A gazdasági koordináció hiánya, az alkalmazni kívánt mechanizmusok és határidők merevsége azonban problémát okozott. A kisebb tagállamok úgy élték meg, hogy az integráció pusztán a nagyobb, erősebb gazdaságok érdekeit szolgálja. Ezen kisebb országok közös fellépése vezetett egy új szubregionális integrációs szervezet, az Andok Paktum (*Pacto Andino*, PA) létrehozásához 1969-ben. Bolívia, Chile, Ecuador, Kolumbia, Peru és Venezuela vezetői valamennyien hittek abban, hogy a regionális integrációhoz szubregionális kezdeményezéseken keresztül vezet az út.⁶³⁹ A végső cél a regionalizmus megvalósítása volt a térségben, így továbbra is tagjai maradtak a Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulásnak. A szubregionális szerveződés alapvető célja a latin-amerikai integráció folyamatának támogatása volt, és nem egy azzal versengő törekvés életre hívása.

Az ALALC húszéves történetét jelentős politikai és gazdasági változások kísérik végig a latin-amerikai országokban. Válságok és katonai puccsok sora (Argentína: 1962, 1966, 1967; Brazília: 1964; Uruguay és Chile: 1973) jellemzi ezt a két évtizedet. A katonai rezsimek többsége a liberalizáció felé mozdult el a pozitív kereskedelmi mérleg reményében. Az ALALC kudarcának okai között fontos szerepet játszott, hogy a blokkon belül hiányzott a valódi érdeklődés és motiváció az iparilag valamelyest fejlettebb és nagyobb országok (Argentína, Brazília, Mexikó) részéről, hogy valóban egy nagyobb, versenyképes piacot alakítsanak ki. A magánszektor az állami szektornál jóval több egyeztetést folytatott az együttműködésről,⁶⁴⁰ míg az állami szektort ez nem jellemezte, hiszen minden kormányzati szereplő inkább a saját országába próbálta csábítani az észak-amerikai vagy európai FDI-tőkét.

A Latin-amerikai és Karibi Gazdasági Rendszer (*Sistema Económico Latinoamericano y del Caribe*, SELA, 1975) és a Latin-amerikai Integrációs Társulás (*Asociación Latinoamericana de Integración*, ALADI, 1981) megalakulása valójában az ALALC hibáira adott válaszként is értelmezhető. Lazább keretekkel, kevésbé merev szabályozással próbáltak új formát adni a latin-amerikai regionalizmusnak.⁶⁴¹ Az ALADI jelenleg (is) az egyik legnagyobb kormányközi alapon működő integrációs társulás Latin-Amerikában, amely összesen tizenhárom országot (Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Ecuador, Kolumbia, Kuba, Mexikó, Panama, Paraguay, Peru, Uruguay és Venezuela) ölel fel. A SELA pedig a latin-amerikai integrációs törekvések alapvető politikai kerete kívánt lenni. Olyan állandó

⁶³⁹ VILELA ESPINOSA, Anna – BERNEDO ALVARADO, Jorge (2012): *Andean Common Market*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 12.

⁶⁴⁰ VALVIS, Anastasios I. Ed. (2008): *Regional Integration in Latin America*. Athens, Institute of International Economic Relations. 7.

⁶⁴¹ SALGADO, Germánico (1986): El Grupo Andino: problemas y perspectivas. *Estudios Internacionales*, Vol. 17, No. 68. 460.

fórum, ahol valamennyi latin-amerikai és karibi ország közös problémáit, külkapcsolatait és elsősorban külkereskedelmét koordinálják. Együttal összefogja a már meglévő integrációkat, hogy azok ne elszigetelt és kizáró jellegű együttműködések legyenek. Amennyiben az ALADI-t napjainkban mint ernyőszervezet fogjuk fel, amely igyekszik közös irányba terelni a térség főbb szubregionális integrációs blokkjait, akkor a SELA-t értelmezhetjük egy a régió külső-belső kapcsolatait koordináló és a gazdasági-technikai kooperációt segítő politikai fórumként.

Gazdasági dimenzió

1951 és 1961 között a latin-amerikai országok egymás közötti kereskedelme 15%-kal csökkent, míg az import ugyanennyivel nőtt.⁶⁴² Az 1970-es évek közepéig volt jellemző, hogy a térségbeli államok hosszú távú fejlesztési programok kidolgozására törekedtek, és mindettől az export, a jövedelmek és az ipari szektoron belüli munkaerő jelentős növekedését várták. Az állam volt valamennyi gazdasági kezdeményezés kiindulópontja és katalizátora.⁶⁴³ Ugyanakkor ez vált a modell gyenge pontjává is. Hiszen az államok számos korlátozást vezettek be, jellemző volt például a valutaárfolyamok akut túlértékelése, ami tovább csökkentette az exportszektor versenyképességét. Az állam a tárgyalat időszakban (1960–1980) – aktív jelenléte ellenére – valójában nem épült be szervesen az integrációs formák struktúrájába, és nem vállalt ténylegesen zászlóvivő szerepet. 1980-ban a Latin-Amerikába érkező import 40%-át az állami szektor szívta fel. Ha a kormányok akár csak vásárlóerejük 8%-át átcsoportosították volna a régió belüli kereskedelmi csatornákra, az az intraregionális kereskedelem megduplázódását hozhatta volna.⁶⁴⁴ Azonban az, hogy a kormányok beszerzései túlnyomó részt a térségen kívülről érkeztek, az egyik legnagyobb visszahúzó erővé vált a regionalizmus fejlesztésében.

Politikai dimenzió

Dél-Amerikában a nagy gazdasági világválság után a politikai bizonytalanság elmélyült: katonai puccsok sújtották az addig demokratikusnak tűnő országokat, és kiábrándultság övezte a liberális gazdasági modellt.

Az Egyesült Államok a hidegháború kezdeti időszakában alacsony intenzitású érdeklődést tanúsított Dél-Amerika, illetve egész Latin-Amerika iránt. A déli testvér fejlesztése az USA-nak nem volt prioritás. A regionalizmus egyetlen formája, amelyet Washington is támogatott, az a hegemon, az Egyesült Államok védőszárnyai alatt megvalósuló Amerikai Államok Szervezete volt.

Az 1950-es és 1960-as években növekedett a katonai diktatúrák száma. *A militarista periódus nemzetbiztonsági doktrínája a mindennapi életet is áthatotta: az uralkodó rezsimek felszámolták a parlamenti intézményeket, betiltották vagy korlátozták a politikai pártokat.*

⁶⁴² INOTAI András (1973) *A Közép-amerikai Közös Piac: a fejlődő országok közötti integráció egy példája*. Budapest, MTA. 16.

⁶⁴³ VALVIS 2008, 5.

⁶⁴⁴ Government purchases and integration (1983). *Integración latinoamericana*, Vol. 8, No. 77. 1.

Az állam és társadalom szétválasztása ment végbe az 1970–80-as évek Dél-Amerikájában, ahol a társadalom jelentős része kiszolgáltatottá vált a piac törvényeinek, s ahol egy új technokrata bürokrácia nyert teret, amely a „nemzet” érdekei helyett ismét az oligarchia érdekeit képviselte.

A gazdasági integráció szükségszerű feltétele, hogy a részt vevő országok érdekei nem kerekedhetnek felül a közös érdekeken. Az autoriter vagy totális államok közötti integráció nem élet- és fejlődésképes, hiszen ezen államok struktúrája alapvető ellentmondásban áll a határok megnyitását megkövetelő szabadságokkal.⁶⁴⁵

Társadalmi dimenzió

A nagy gazdasági világválság után a gazdasági nacionalizmus világszerte erősödött. A gazdasági bezárkózás és a nemzet ideája felé fordulás egyfajta védekezési mechanizmus volt Dél-Amerikában is. Az integrációban pedig a passzív ellenállás egyik formáját látták a térség országai, a függés oldásának lehetőségét.⁶⁴⁶ Ezzel egy időben a kontinensen modernizációs hullám indult el. Az élet minden területén változásra volt szükség. A gondolkodás új formái születtek meg. Az importhelyettesítő iparosítással párhuzamosan vált meghatározóvá az igazi ipari proletariátus jelenléte és aktivitása. Az 1950–60-as évekkel megjelentek a nagyvárosi nyomortelepek és más urbanizációs problémák. Az 1960–70-es években számos latin-amerikai országban következett be demográfiai robbanás. Összetett társadalmi feszültség jellemzi tehát a regionalizmus első időszakát a térségben. *Ezzel egy időre tehető Latin-Amerika irodalmi és kulturális fellendülése. A művészet már latin-amerikai, keresi a saját hangját, kreatív, s nem korlátozódik a külföldi minták mechanikus követésére. A folyamat tulajdonképpen már az 1940-es években, sőt esetenként még korábban megindult, ám nemzetközi viszonylatban csak az 1960-as és 1970-es évekkel nyert teret. Jorge Amado, Julio Cortázar, Gabriel García Márquez, Carlos Fuentes, Mario Vargas Llosa nemzetközileg elismert és ünnepezt írók, költők voltak. Számos dél-amerikai szerző művei magyarul is olvashatóvá váltak, főként a kubai forradalmat (1959) követően és a tömegkommunikáció fejlődésével párhuzamosan.*

Az új regionalizmus Dél-Amerikában

A dél-amerikai régi regionalizmus alapvetően a biztonsági és kereskedelmi kérdéseket és problémákat állította a középpontba, az új regionalizmus esetében többdimenziós társadalmi folyamatokról beszélhetünk.⁶⁴⁷ Jóllehet az új regionalizmus gerincét is a kereskedelmi megállapodások adták, és nagyban a washingtoni konszenzusra épített, kiterjedt olyan területekre is, mint a monetáris politikák, fejlesztési stratégiák, környezetvédelmi kérdések.

⁶⁴⁵ LOUISE, Jean-Victor (1982): Preface In LADERO, Antonio Toledano: *Intégration et démocratie*. Brussels, L'Université Libre de Bruxelles.

⁶⁴⁶ INOTAI 1973, 17.

⁶⁴⁷ ARENAS-GARCÍA Nahuel (2012): 21st Century Regionalism in South America: UNASUR and the Search for Development Alternatives. *eSharp*, Issue 18. 66.

A Déli Közös Piacot, a Mercosurt az asunciói szerződéssel hozta létre Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay 1991-ben.⁶⁴⁸ A négy ország integrációs törekvéseinek egymásra találását nagyban formálták a belpolitikai változások (katonai diktatúrák bukása, demokratizálódás) és a nemzetközi viszonyok (hidegháború vége).

A Mercosur működése sosem volt problémamentes, és ma sem az. Ugyan napjainkban egyre látványosabban javul a két nagyobb ország viszonya, valójában a brazil–argentin rivalizálás nem tűnt el teljesen. Brazília túlsúlya számos problémát felvet. A klasszikus értelemben vett integráció megkívánta gazdasági interdependenciáról sem beszélhetünk: Braziliának a Mercosur többi országával folytatott kereskedelme a 2000-es években hasonló arányt képviselt, mint 1991 előtt – így az integráció belső kereskedelem-élénkítő hatása elhanyagolható.⁶⁴⁹ A Mercosuron belüli döntéseket kezdettől fogva a kormányköziség elvén, konszenzussal hozzák meg. A tagállamok képviselői a megválasztott kormányokból kerülnek ki. Egy-egy döntés csak akkor emelkedik érvényre, ha azt a négy ország parlamentje is elfogadja. Ennek megfelelően a Mercosur demokratikusnak nevezhető, amennyiben a tagországok belső működése megfelel a demokrácia kritériumainak.

Az 1990-es évtizedben a hatvanas évek végén alapított Andok Paktum is revitalizálódott: az integrációs törekvésben részt vevő országok vezetői szabadkereskedelmi övezet és egységes külső vámtarifák mihamarabbi létrehozása mellett foglaltak állást. A célok megvalósítása elé azonban akadályokat gördített Peru, így 1992 őszén végül az Andok Paktum az ország részvétele nélkül vált szabadkereskedelmi övezetté. Miben volt más az Andok Paktum 1990-es évekbeli szubregionális törekvése 1969-hez képest? Először is liberális gazdaságpolitikára épült, ami számos területen változást hozott, mint például a külföldi tőkebeáramlás kérdésében.⁶⁵⁰ A cartagenai megállapodás átalakításával a szervezet 1996-ban nevet váltott, és azóta Andok Közösség (*Comunidad Andina*, CAN) (5. cikk) néven működik. Az új szerződés 1. cikke értelmében a szervezet célkitűzései: a külső sebezhetőség csökkentése, a harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődés szociális és gazdasági integráció révén, valamint a régió országainak fokozatos közeledésével hosszú távon egy latin-amerikai közös piac létrehozása. Utóbbi miatt az Andok Paktum/Közösség végig része maradt az ALALC, majd ALADI szervezetének.

1997-től az Andok Közösség keretein belül a tagok arra törekedtek, hogy Perut a már meglévő szabadkereskedelmi övezetbe teljes mértékben integrálják. 1998-tól pedig tárgyalások indultak meg a Közösség és a Mercosur között egy – a két integrációs formát összekötő – dél-amerikai szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról. Erre vonatkozóan 2004 tavaszán írtak alá tényleges megállapodást a felek, amely egyúttal a későbbi UNASUR előzménye volt. 2005-től pedig a Mercosur-országok az Andok Közösség társult tagjaivá váltak. Érdekes, hogy a dél-amerikai tervek melletti elköteleződés egy időre tehető az egész amerikai kontinensre kiterjedő szabadkereskedelmi övezet (FTAA) ötletének elvetésével. 2005-ben az Andok Közösséghez tartozó Venezuela bejelentette, hogy a Mercosurnak is teljes jogú tagjává kíván válni. Ezt kezdetben sokan üdvözlötték, az ország dupla tagságában

⁶⁴⁸ A Mercosur asunciói szerződése: www.ambiente.gov.ar/archivos/web/MERCOSUR/File/TRATADO_DE_ASUNCION.pdf (Letöltés ideje: 2013. 12. 03.)

⁶⁴⁹ COUTINHO, Marcelo – HOFFMANN, Andrea Ribeiro – KFURI, Regina (2007): Raio X da Integração Regional. *Estudos e Cenários*. Rio de Janeiro, Observatório Político Sul. 22–32.

⁶⁵⁰ BILLION, Jean-Francis (1996): The Process of Latin American Integration. *The Federalist. A Political Review*, Vol. 38, No. 1. 35.

ugyanis a két szervezet integrációjának előképét látták. 2006-ban azonban az ország akkori elnöke, Hugo Chávez bejelentette kilépését az Andok Közösségből. Döntését azzal indokolta, hogy mivel Peru és Kolumbia szabadkereskedelmi tárgyalásokba kezdett az Egyesült Államokkal, az Andok Közösség értelmetlenné vált. 2006 óta Chile ismét kötődik a szervezethez, annak társult tagjává vált. Napjainkra mind az Andok Közösségnek, mind pedig a Mercosurnak a teljes dél-amerikai integráció szubregionális egységeként van jelentősége.

Gazdasági dimenzió

Az 1990-es éveket a térség lehangoló gazdasági mutatókkal indította. Latin-Amerika nemzetközi kereskedelemében mutatott részesedése az 1960-as évek óta (10%) folyamatosan csökkent (1980-as évek: 6%; 1990: 3,6%).⁶⁵¹ Az életszínvonal visszaesett az 1970-es évek második felének szintjére. Az infláció pedig az egekbe szökött: 1988-ban 286%, 1989-ben 533% volt, 1990-re pedig 1200%-ra emelkedett.⁶⁵²

Az 1980–90-es években a neoliberális újrastrukturálás elkötelezettjei voltak a latin-amerikai kormányok. Az új regionalizmus időszakát nyitott regionalizmusnak is hívják.⁶⁵³ A gazdasági egyensúly érdekében megállapodás született a latin-amerikai államok és a nemzetközi pénzügyi és fejlesztési intézmények között. A washingtoni konszenzus jegyében az infláció kordában tartása, a költségvetési hiány lefaragása, az adósságok átütemezése és a piacok megnyitása révén akartak makroökonómiai stabilitást elérni.

Az 1990-es évek elején nőtt a nettó tőkebeáramlás a régióba, akárcsak a közvetlen külföldi befektetések részesedése. Az esetek legnagyobb részében azonban ezek a már meglévő eszközök felvásárlását jelentették, s nem az állótőke növelését. A várt növekedés elmaradt, sőt az évtized második felére a nettó tőkebeáramlás újra negatív lett.⁶⁵⁴ Mindenképpen meg kell említeni a transznacionális vállalatok (TNC) növekvő termelését és piaci részesedését. 1996-ra az állami vállalatok száma érezhetően csökkent Dél- és Közép-Amerikában, miközben a TNC-k aránya elérte az 50%-ot a térség 100 legnagyobb vállalata körében. Az FDI aránya 1999-ben tetőzött a régióban, amikor az 500 legnagyobb vállalat eladásának 43%-a kötődött TNC-khez.⁶⁵⁵ Sokatmondó és érzékletes adat azonban, hogy míg 1996 és 2000 között Brazíliában a TNC-khez kötődő értékesítés aránya 26,6%-tól 41,8%-ra nőtt, a hozzájuk tartozó foglalkoztatottsági mutató 17%-ról 10,9%-ra csökkent!⁶⁵⁶ A közepes- és nagyvállalatoknál bevezetett standardizálási folyamatok, új adminisztratív reformok és a technikai innováció növelte a termelékenységét és a munkanélküliséget. Az így utcára került dolgozók legtöbbször az illegális gazdaságban és az alacsony termelékenységű, versenyhátrányban lévő vállalatoknál próbáltak szerencsét.

⁶⁵¹ PINTASILGO, Maria de Lourdes coord. (1992): Crisis and Change in Latin America. *InterAction Council*. Forrás: <http://interactioncouncil.org/node/74> (Letöltés ideje: 2014. 03. 12.)

⁶⁵² PINTASILGO 1992.

⁶⁵³ CORAZZA, Gentil (2006) O “regionalismoaberto” da CEPAL e a inserção da América Latina na globalização. *Ensaio FEE*, Vol. 27, No. 1. 135–152.

⁶⁵⁴ SÁINZ, Pedro (2006): Equity in Latin America since the 1990s. *DESA Working Paper*, Vol. 22. 2.

⁶⁵⁵ SÁINZ 2006, 2.

⁶⁵⁶ SÁINZ 2006, 3.

Összefoglalásképpen, az 1990-es években a térség minden igyekezet ellenére sem tudott megszabadulni a korábbi időszak terheitől. Nem sikerült visszaállítani a régiót megillető relatív súlyát a nemzetközi szintén. Nem változott a térség exportszerkezete; továbbra is a nyersanyagexport dominált.⁶⁵⁷ Az 1990-es évek informatikai és biotechnológiai forradalma sokkal jelentősebb volt az ázsiai kontinensen, mint Dél-Amerikában. Hiányoztak, vagy igen szerények voltak a belföldi megtakarítások, ami a külső finanszírozási formáktól való erős függést fokozta. A meglévő nemzetközi aszimmetriák és tendenciák nem segítették a régió kívüli piacokra való bejutást.

Társadalmi és politikai dimenzió

A nemzetközi szintén az Egyesült Államok kihasználta a Szovjetunió eltűnését, és unilateralizmusa számos területen testet öltött. A neoliberalizmus és a globalizáció virágzásának egyik nagy letéteményese a WTO lett. A korszakot áthatotta a baloldal politikai és ideológiai válsága. Úgy tűnt egy ideig, hogy nincs alternatíva a kapitalizmus és neoliberalizmus mellett, helyett.

Dél-Amerikában az 1990-es években a szabadkereskedelem mellett kiálló jobbközép ideológia dominált.⁶⁵⁸ Ugyanakkor rosszul működő intézmények és korrupció jellemezte a régiót. Ironikus módon a szegénység és egyenlőtlenség fokozódása a demokrácia és az emberi jogok visszaállításának folyamatával egy időben jelentkezett a térségben. Az 1980-as évek második felében Latin-Amerika lakosságának egyharmada, mintegy 120 millió ember élt a szegénységi küszöb alatt. 1990-ben a városi lakosság fele, a vidéki lakosság 40–45%-a számított szegénynek.⁶⁵⁹ Érdekes azonban, hogy ezen szociális problémák az 1990-es években nem lettek a politika központi kérdéskörei.

A globalizált regionalizmus Dél-Amerikában

Míg az 1990-es években a térség államai szinte vallásos áhítattal követték a washingtoni konszenzus formuláit, a 21. század jelentős változásokat hozott. Nöttek a társadalom alulról szerveződő tendenciái, és fokozódott a szociális-politikai változás igénye. A neoliberális modellek megkérdőjelezésével új fejlesztési minták vártak kidolgozásra. A neoliberalizmus ugyanis nem tudott megoldást adni Dél-Amerika egyik legnagyobb problémájára: az egyenlőtlenségre. Az 1990-es években tovább fokozódott a jövedelemkoncentráció, a társadalmi marginalizálódás, a munkanélküliség és a középosztály lesüllyedése. A déli félteke vezetői körében a regionális szociopolitikai konvergencia igénye merült fel: a térség önálló és szociálisan érzékeny fejlődési modelljének kidolgozása.

⁶⁵⁷ GARCIA, L. Enrique (2004): La Integración regional: factor clave para una agenda renovada de desarrollo? In *Os países da Comunidade Andina*. Brasília, FUNAG-IPRI. 943.; KOLLÁR Zoltán (1996): *Dél kereszte alatt. Latin-Amerika latinamerikanizálódása*. Budapest, magánkiadás. 26.

⁶⁵⁸ STEWART, James (2012): The politics of inequality and redistribution in Latin America. *UNU-WIDER Working Paper*, 8.

⁶⁵⁹ PINTASILGO 1992.

1999-ben a brazil, majd 2001-ben az argentin válság konkrét lépések megtételére ösztönözte a térség államait. 2003. október 16-án Lula da Silva brazil és Néstor Kirchner argentin elnök aláírta az úgynevezett Buenos Aires-i konszenzust.⁶⁶⁰ Ezzel szimbolikusan is lezárult a neoliberais elveken nyugvó integrációs éra Dél-Amerikában, és új korszak sejtett fel. A megállapodás a gazdasági fejlesztések és a javak egyenlőbb elosztása melletti elköteleződést hirdette. Központjába az állampolgári jólétet, a szabadságot és a társadalmi igazságosságot helyezte.

A 21. században a térség országai új generációs szerződéseket tárgyalnak és kötöttek meg, s tették ezt nemcsak a régió belül, de transzatlanti és transz-csendes-óceáni szinten is. Zajlik a meglévő vámuniók ártértékelése, mélyítése és átstrukturálása is. Ezzel egy időben a globális irányítás multipolarizálódik. A térség integrációs stratégiájának erősítésére két lehetőség is kínálkozik: egyfelől a kereskedelmi-gazdasági elemek továbbfejlesztése; másfelől a politikai diplomácia erősítése a nemzetközi megítélés javítása érdekében.⁶⁶¹

UNASUR

A dél-amerikai elnökök első csúcstalálkozójára 2000-ben került sor Brazíliavárosban, még F. H. Cardoso elnöksége idején. Az összejövetelen a résztvevők elkötelezték magukat a képviselői demokrácia védelmére és a régióbeli fejlődés, béke és stabilitás mellett.⁶⁶² 2002-ben Ecuadorban a II. találkozón írták alá az úgynevezett guayaquili konszenzust, amelyben a dél-amerikai fejlődés fő csapásvonalaként az integráció, a biztonság és az infrastruktúra területeit nevezték meg. 2004-ben Peruban (cuzcói deklaráció)⁶⁶³ a III. csúcson a tizenkét dél-amerikai állam (Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Ecuador, Guayana, Kolumbia, Paraguay, Peru, Suriname, Uruguay és Venezuela részvételével) létrehozta a Dél-amerikai Közösséget (*Comunidad Suramericana de Naciones* – CSN). Ez tekinthető az UNASUR közvetlen előzményének, hiszen a Közösség a két nagy szubregionális integrációs formát – a Mercosurt és az Andok Közösséget – valamint Chilét, Guyanát és Surinamet integrálja, a köztük épülő konvergenciát hivatott elmélyíteni. 2005-ben közös stratégiai tervet és cselekvési irányvonalat vázoltak fel. Nyolc nagyobb cselekvési területet neveztek meg: így a) politikai párbeszédet, b) a fizikai integrációt, c) a környezetvédelmet, d) az energetikai integrációt, e) a fennálló aszimmetriák mérséklését, f) a dél-amerikai pénzügyi mechanizmusokat, g) a társadalmi kohézió támogatását és h) a telekommunikációt.⁶⁶⁴ 2007-ben módosították az elnevezést a Dél-amerikai Nemzetek Uniójára (UNASUR). 2008. május 23-án a brazil fővárosban foglalmazták meg a szervezet hivatalos alapító okiratát (*Tratado*

⁶⁶⁰ A Buenos Aires-i konszenzus: www.resdal.org/ultimos-documentos/consenso-bsas.html (Letöltés ideje: 2014. 03. 31.)

⁶⁶¹ GÓMEZ ALBERTONI, Nicolás (2012): Integración económica para América Latina. *Diálogo Político*, Vol. 29, No. 3. 197.

⁶⁶² GÓMEZ ALBERTONI, Nicolás (2000): *Primera Cumbre Sudamericana Presidentes*. Montevideo, CLAES.

⁶⁶³ A guayaquili konszenzus, a cuzcói deklaráció és egyéb dokumentumok elérhetők az Andok Közösség honlapjáról: www.comunidadandina.org/Documentos.aspx (Letöltés ideje: 2018. 05. 25.)

⁶⁶⁴ *Cumbre de la Comunidad Sudamericana de Naciones. Declaración presidencial y Agenda prioritaria* (2005). Montevideo, CLAES.

Constitutivo), amely az egység és az integráció fontosságát hangsúlyozza a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében és a szegénység és egyenlőtlenség elleni küzdelemben.

A szervezet értelmezhető úgy is, mint egy gigantikus szubregionális (dél-amerikai) kezdeményezés a latin-amerikai régió belül. 2010 májusától a szervezet első főtitkára a korábbi argentin elnök, Néstor Kirchner lett. Kirchnernek, aki végigutazta és lobbizta az UNASUR államait, óriási szerepe volt abban, hogy végül kellő számban ratifikálták az alapító szerződést.⁶⁶⁵ Kirchner 2010 őszén elhunyt, ezt követően fél évig a főtitkári poszt betöltetlen maradt. A hiátust követően a kolumbiai María Emma Mejía, majd a venezuelai Alí Rodríguez Arancegui került a főtitkári pozícióba. 2017 január végéig pedig a kolumbiai Ernesto Samper Pizano követte őket.

A szervezet úgynevezett *pro tempore* elnökségét az egyes tagországok ábécésorrendben egyéves váltásban látják el (7. cikk). A soros elnök készíti elő, hívja össze és vezeti le az UNASUR szerveinek üléseit. Képviseli a szervezetet nemzetközi eseményeken, továbbá az illetékes UNASUR-szervek hozzájárulásával vállalásokat és nyilatkozatokat írhat alá a szervezet nevében.

Az UNASUR gyakorlati jelentősége már a 2008-as bolíviai válság kapcsán megmutatkozott. Miután a probléma megoldásában a brazil közvetítés nem tűnt sikeresnek, az UNASUR vette át a mediációt. Michelle Bachelet, a szervezet *pro tempore* elnöke rendkívüli ülést hívott össze. Az unió tagországai teljes körű támogatásukról biztosították Evo Morales megválasztott bolíviai elnököt.⁶⁶⁶ Ez az eset szimbolikusan is mutatja, hogy az UNASUR átvette az Amerikai Államok Szervezetének szerepét mint regionális politikai fórum. Vagyis ténylegesen is kizárta az Amerikai Egyesült Államokat a regionális konfliktusok megoldásából. Hasonlóan gyors és sikeres fellépést és reakciót tanúsított az UNASUR a 2010. szeptemberi ecuadori puccskísérlet kapcsán is.

ALBA

Az ALBA, magyarul Bolívari Szövetség a Mi Amerikánk Népei Számára (*Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*) ugyan a regionalizmus legújabb hullámaához sorolható, eszmeileg azonban a 19. század eleji, a függetlenségi harcok tengerében jelentős szerepet betöltő intellektuelektől eredezteti magát, Francisco de Miranda, Mariano Moreno, Simón Bolívar, José Artigas, Bernardo Monreagudo, José Cecilio del Valle, José Martí és mások elképzeléseit eleveníti fel.⁶⁶⁷ Legelőször 2001-ben a Karibi Államok Szövetségének III. csúcstalálkozóján vetette fel Hugo Chávez venezuelai elnök az ALBA ötletét. Így fogalmazott: „A neoliberális modell nem lehet a mi integrációs modellünk alapja és kerete. Egyszerűen teljességgel lehetetlen, hogy a térségünk a gazdaságra alapozva integrálódjon.

⁶⁶⁵ ORSI, Guillermo Omar (2011): *Globalización Positiva: Un estudio sobre la Unión de Naciones Suramericanas*. Forrás: <http://rcci.net/globalizacion/2011/fg1251.htm#sdendnotel6anc> (Letöltés ideje: 2018. 05. 25.)

⁶⁶⁶ ARENAS-GARCÍA 2012, 74–75.

⁶⁶⁷ Az említett gondolkodók írásai magyarul is elérhetőek, például: SCHOLZ László szerk. (1984): *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. Budapest, Európa; MARTÍ, José (1973): *A mi Amerikánk*. Budapest, Európa. Mészáros István Bolívar 19. századi elképzeléseinek mai vetületét elemző írása is olvasható magyarul: MÉSZÁROS István (2009): Bolívar és Chávez. A radikális eltökéltség szelleme. *Eszmélet*, 21. évf. 83. sz. 54–81.

Ez nem elképzelhető, főként gyenge és sebezhető gazdaságaink esetében nem.”⁶⁶⁸ Chávez érvelése értelmében a politikának kell vezetnie a latin-amerikai integrációs folyamatot. A politikus által felvetett nemzetek uniója és politikai paktum ötlete kimondottan és tudatosan a bolívari álmot idézi, és egyértelműen szembelyezkedik az egész amerikai kontinensre kiterjedő szabadkereskedelmi övezet ötletével. Ténylegesen 2004. december 14-én hozta létre az ALBA-t annak első csúcstalálkozóján Venezuela és Kuba elnöke. 2006-ban a harmadik csúcson csatlakozott Bolívia. Evo Morales bolíviai elnök rögvest az Alternativa eszmei és politikai elkötelezettségének egy kereskedelmi szerződéssel való kiegészítésére tett javaslatot (A Népek Kereskedelmi Szerződése – *Tratado de Comercio de los Pueblos* – TCP), amit a többiek elfogadtak, így lett hivatalosan ALBA-TCP a formálódó és növekvő kezdeményezés rövidítése. 2007-ben Nicaragua, 2008-ban Dominika is csatlakozott. 2009-ben a megnevezés Alternatíváról (*Alternativa*) Szövetségre (*Alianza*) változott. 2009 és 2014 között az integráció további hat taggal bővült (Ecuador és karibi országok). Így az ALBA-TCP tizenkét taggal működő kormányközi szervezet (2018).

Az ALBA deklaráltnak politikai eszköz, antikapitalista mozgalom, amely gazdasági törekvéseiben nem a profit és nyereség szempontjaira épít. Az ALBA-TCP országai egymás közötti kereskedelmükben virtuális, regionális pénznemet is alkalmaznak. Ez az úgynevezett SUCRE (Egységes Regionális Kompenzációs Rendszer – *Sistema Unitario de Compensación Regional*), a közös számlapénz, amely az amerikai dollártól (USD) való minél magasabb fokú függetlenséget hivatott segíteni.⁶⁶⁹ 2010 júliusában Venezuela és Ecuador alkalmazta először egy bilaterális ügyletben a SUCRE-t. Azóta több ország is használja egymás közötti banki tranzakciókban. SUCRE bankjegyeket nem bocsátanak ki, csak elektronikus kifizetéshez alkalmazzák, mindig lehetővé téve a saját valutára történő átváltást.

Csendes-óceáni Szövetség

2011 áprilisában a limai deklarációval indult útjára a Csendes-óceáni Szövetség (*Alianza del Pacífico* – AdP) megformálása.⁶⁷⁰ Alan García perui elnök tett javaslatot a chilei, kolumbiai, mexikói és panamai elnököknek, hogy összefogva megerősítsék kereskedelmi kapcsolataikat, és közösen valósítsák meg gazdasági nyitásukat a Csendes-óceán ázsiai partján fekvő országok felé. Panama végül csak megfigyelői státuszban kapcsolódott be a tárgyalásokba. A szubregionális integrációs kezdeményezés korántsem alaptalan. Az említett országokban összesen több mint 200 millió ember él, s a latin-amerikai export több mint 50%-át adják. A WTO kereskedelmi adatai alapján a szövetséget kialakító négy állam 2010-ben majdnem 60%-kal nagyobb exportforgalmat bonyolított le, mint a Mercosur.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ Alianza Bolivariana. Forrás: www.alianzabolivariana.org/que_es_el_alba.php (Letöltés ideje: 2014. 04. 14.)

⁶⁶⁹ Miembros del ALBA constituyen el Sucre. *BBC Mundo*, 2009. 10. 17. Forrás: www.bbc.com/mundo/economia/2009/10/091016_0336_sucure_jg (Letöltés ideje: 2018. 05. 25.)

⁶⁷⁰ A limai deklaráció és egyéb dokumentumok a szövetség honlapjáról letölthetők: <https://alianzapacifico.net/documentos-y-estudios/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 24.)

⁶⁷¹ Embajador de México: Alianza del Pacífico superó comercialmente al Mercosur. *América economía*, 2012. 02. 13. Forrás: www.americaeconomia.com/economia-mercados/comercio/embajador-de-mexico-alianza-del-pacifico-supero-comercialmente-al-mercado (Letöltés ideje: 2018. 05. 24.)

A Csendes-óceáni Szövetséget a résztvevők már meglévő kétoldalú kereskedelmi szerződésekre alapozták. Ennek jegyében a regionális integrációt kívánják ösztönözni. A szervezet hivatalosan a keretszerződés (*Acuerdo Marco de la Alianza*) 2012 júniusában történő elfogadását követően, a ratifikációs eljárások után 60 nappal kezdte meg működését. Alapvető célja a növekedés, a fejlődés és a versenyképesség javítása és kimondottan az áruk, szolgáltatások, tőke és személyek szabad áramlásának megvalósítása a tagországok között (3. cikk 1.a). A keretszerződésben a tagok hangsúlyozzák, hogy az 1980-as montevidói szerződés tiszteletben tartásával, ALADI-országokként hozzák létre az új szövetséget, és hogy ennek a megszületésével nem sérül Peru és Kolumbia andoki tagsága.

A Csendes-óceáni Szövetség deklaráltan nyitott integráció, amely alapvetően a szabadkereskedelmi megállapodások formájában kíván mind szélesebb regionális és régióján túlmutató kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni. Az ázsiai kereskedelmi szálak erősítése már a keretszerződésben is hangsúlyos helyen szerepel (3. cikk 1.c). Mellette a turizmus is kiemelt fontosságú: a felek az egymás közötti vízumkötelezettséget eltörölték. Sőt azóta létrejött az úgynevezett szövetségi vízum (*Visa Alianza del Pacífico*), vagyis harmadik országbeli beutazók egyik tagország érvényes vízumával a szövetség valamennyi országába bebocsátást nyernek. 2013-ban döntöttek arról is, hogy a négy ország közös nagykövetséget működtet Ghánában.⁶⁷²

A 2014 nyarán tartott Punto Mita-i csúcstalálkozó nyilatkozatába belekerült egy a Mercosur elnökeivel folytatandó tájékoztató szeminárium megrendezése. Ez utalhat a két blokk közeledésére. A Csendes-óceáni Szövetség mindenképpen figyelmet érdemel. A CEPAL, az EU, a Mercosur, az Andoki Alap képviselői a legtöbb csúcstalálkozóján részt vettek. 2018-ban összesen 52 országnak van megfigyelői státusza a Szövetségnél (2 afrikai, 2 óceániai, 8 ázsiai, 14 amerikai és 26 európai államnak), köztük Magyarországnak.

Gazdasági dimenzió

A gazdasági és szociális fejlesztések USA-hegemónia nélkül való megvalósítása alapvető prioritás lett a 2000-es években Dél-Amerikában. A világ más térségei felé való nyitással – az egyre aktívabb arab és ázsiai szálakkal – igyekszik a Nyugattól való gazdasági függőségét oldani és a perifériák helyzetét erősíteni. A szubkontinens alapvetően tisztán látja saját gazdasági struktúrájában rejlő korlátait, ugyanakkor a politikai alapú regionális integrációs törekvések révén igyekszik meghatározó tényezőként fellépni a nemzetközi porondon. Mint ahogy Samuel Pinheiro Guimarães, brazil diplomata is kifejti: Latin-Amerikának az állami és nem állami szereplők formálta centrum-periféria modellben kell megtalálni a helyét. A rendszert a gazdasági, politikai és katonai erőpotenciál alakítja. Latin-Amerika szempontjából is kíváncsú, hogy ezen potenciálok ne egyetlen gigantikus központban egyesüljenek.⁶⁷³

⁶⁷² MOLTALVO, Tania L. (2013): México, Colombia, Chile y Perú crean la visa Alianza del Pacífico. *CNN México*, 2013. 05. 23. Forrás: <http://mexico.cnn.com/mundo/2013/05/23/mexico-colombia-chile-y-peru-crean-la-visa-alianza-del-pacifico> (Letöltés ideje: 2018. 05. 26.)

⁶⁷³ GUIMARÃES PINHEIRO, Samuel (2001): *Quinhentos Anos de Periferia*. Rio Grande do Sul, Universidade Federal Rio Grande do Sul.

Politikai dimenzió

A 2000-es évek folyamán, amikor a geopolitikai döntések alapvetően katonai-védelmi kérdések lettek, az Egyesült Államok figyelme egyértelműen elfordult Latin-Amerikától. A neoliberális elveken nyugvó új regionalizmust felváltó korszak a gazdasági életen kívül a politikában is jelentkezett. A baloldal latin-amerikai térhódításának (rózsaszín dagály – *pink tide*) kezdetét Hugo Chávez 1998-as megválasztásához köthetjük. A további másfél évtizedben 11 latin-amerikai országban összesen 15 baloldali elnök került hatalomra. Mindenképpen említést érdemel Lula da Silva 2002-es első megválasztása a brazil elnöki székbe. De számos más országban (Argentína, Uruguay, Bolívia, Ecuador, Chile, Paraguay) is baloldali, illetve balközép kormányok kerültek hatalomra az új évezred elején. Ugyanakkor a 2010-es évek második felére a rózsaszín dagály visszaszorulóban van. Az ALBA két eszmei alapítója, Fidel Castro és Hugo Chávez halott; Venezuela súlyos válságot él meg, a kubai elnök pedig már nem egy Castro, s a szigetország további változások előtt áll.

Összegzés: a regionalizmus mint stratégia, átalakuló célkitűzésekkel

A regionális összefogásban Dél-Amerika mind 50 évvel ezelőtt, mind pedig napjainkban stratégiai lehetőséget lát(ott), mégpedig a nemzetközi viszonyok kihívásainak viharában való mind sikeresebb helytállás lehetőségét. A konkrét célok és azok megvalósításának módja azonban jelentősen átalakultak az elmúlt fél évszázadban. A három fázis, illetve integrációs hullám (régi, új és globalizált) jól kivehető a politikai autoritás és a piac logikája közötti viszony változása alapján is. A régi regionalizmusban a piacbővítés logikája mellett a politikai ellenőrzés szükségessége játszott hangsúlyos szerepet. Ez a típusú állami befolyás és protekcionizmus pedig aláásta a tényleges piacbővítést és a versenyképesség javítását. A nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok változásával az 1990-es évekre változott a stratégiai lehetőségek értelmezési kerete. A globális politikai és gazdasági életet befolyásoló nem állami aktorok növekvő szerepének elismerése változást hozott. Az új regionalizmus a washingtoni konszenzusra épülő kereskedelmi megállapodások korát jelentette. A jelszó a kölcsönös nyitás, az exportdiverzifikáció és az állam szerepének csökkentése volt. A 2000-es évekre a neoliberalizmus válságával az új regionalizmus is átértékelődött, módosult. Napjainkra egyértelmű, hogy a legtöbb kezdeményezésnél gazdasági elmélyítés és protekcionizmus helyett prioritást élvez a taglétszámbővítés és a térség összpolitikai súlyának és befolyásának növelése, valamint a megoldások keresése a térségen belüli szociálpolitikai problémákra.⁶⁷⁴ A gazdasági-kereskedelmi szálak erősítése terén pedig erőteljes

⁶⁷⁴ Lásd: LEHOCZKI Bernadett (2010): Integrációs törekvések Latin-Amerikában. In BLAHÓ András – KUTASI Gábor szerk.: *Erőközpontok és régiók a 21. század világ gazdaságában*. Budapest, Akadémiai. 249–264.

LEHOCZKI Bernadett (2007): A regionalizmus három generációja Latin-Amerikában. *Köz-Gazdaság*, 2. évf. 3. sz. 97–114.

LEHOCZKI Bernadett (2006): Az új regionalizmus Latin-Amerikában. In TRAUTMANN László szerk.: *In memoriam Kollár Zoltán*. Budapest, Aula. 93–122.

SOLTÉSZ Béla (2011): Latin-Amerika: Integrációk túlníálata. *Fordulat*, 4. évf. 16. sz. 124–143.

DOMOKOS Endre (2011): Latin-amerikai integrációs szervezetek: kormányközi együttműködés vagy elmozdulás a szupranacionalitás irányába. In BÓKA Éva – DANI Ákos – DOMONKOS Endre – FOLK György – LUKÁCS József – PÁLFYRNÉ SÍPÖCZ Rita: *Európa és a világ*. Veszprém, Pannonprint. 141–201.

nyitás figyelhető meg a világ más térségei irányába. 2011-től például a BRICS-tagok (Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság) közötti mind kereskedelmi, mind pedig politikai és kulturális együttműködés is szervezett formát ölt az úgynevezett BRICS Fórumban, s hozzájárul Brazília regionális vezető szerepének erősítéséhez és globális szerepének növeléséhez. Dél-Amerikát napjainkban nyitott integráció jellemzi, fő gazdasági partnerei kívül esnek a régió határain.

Felhasznált irodalom

- Alianza Bolivariana. Forrás: www.alianzabolivariana.org/que_es_el_alba.php (Letöltés ideje: 2014. 04. 14.)
- ARENAS-GARCÍA Nahuel (2012): 21st Century Regionalism in South America: UNASUR and the Search for Development Alternatives. *eSharp*, Issue 18. 64–84.
- BILLION, Jean-Francis (1996): The Process of Latin American Integration. *The Federalist. A Political Review*, Vol. 38, No. 1. 26–43.
- BRAVEBOY-WAGNER, Jacqueline Anne (2009): *Institutions of the Global South*. London, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203018422>
- CORAZZA, Gentil (2006) O “regionalismoaberto” da CEPAL e a inserção da América Latina na globalização. *Ensaio FEE*, Vol. 27, No. 1. 135–152.
- COUTINHO, Marcelo – HOFFMANN, Andrea Ribeiro – KFURI, Regina (2007): Raio X da Integração Regional. *Estudos e Cenários*. Rio de Janeiro, Observatório Político Sul.
- Cumbre de la Comunidad Sudamericana de Naciones. Declaración presidencial y Agenda prioritaria* (2005). Montevideo, CLAES.
- DOMOKOS Endre (2011): Latin-amerikai integrációs szervezetek: kormányközi együttműködés vagy elmozdulás a szupranacionalitás irányába. In BÓKA Éva – DANI Ákos – DOMONKOS Endre – FOLK György – LUKÁCS József – PÁLFYRNÉ SIPŐCZ Rita: *Európa és a világ*. Veszprém, Pannonprint. 141–201.
- Embajador de México: Alianza del Pacífico superó comercialmente al Mercosur. *América economía*, 2012. 02. 13. Forrás: www.americaeconomia.com/economia-mercados/comercio/embajador-de-mexico-alianza-del-pacifico-supero-comercialmente-al-mercosu (Letöltés ideje: 2018. 05. 24.)
- GARCIA, L. Enrique (2004): La Integración regional: factor clave para una agenda renovada de desarrollo? In *Os países da Comunidade Andina*. Brasília, FUNAG-IPRI.
- GÓMEZ ALBERTONI, Nicolás (2000): *Primera Cumbre Sudamericana Presidentes*. Montevideo, CLAES.
- GÓMEZ ALBERTONI, Nicolás (2012): Integración económica para América Latina. *Diálogo Político*, Vol. 29, No. 3. 195–215.
- Government purchases and integration (1983). *Integración latinoamericana*, Vol. 8, No. 77.
- GUIMARÃES PINHEIRO, Samuel (2001): *Quinhentos Anos de Periferia*. Rio Grande do Sul, Universidade Federal Rio Grande do Sul.
- INOTAI András (1973) *A Közép-amerikai Közös Piac: a fejlődő országok közötti integráció egy példája*. Budapest, MTA.
- KOLLÁR Zoltán (1996): *Dél keresztye alatt. Latin-Amerika latinamerikanizálódása*. Budapest, magánkiadás.

- LEHOCZKI Bernadett (2006): Az új regionalizmus Latin-Amerikában. In TRAUTMANN László szerk.: *In memoriam Kollár Zoltán*. Budapest, Aula. 93–122.
- LEHOCZKI Bernadett (2007): A regionalizmus három generációja Latin-Amerikában. *Köz-Gazdaság*, 2. évf. 3. sz. 97–114.
- LEHOCZKI Bernadett (2010): Integrációs törekvések Latin-Amerikában. In BLAHÓ András – KUTASI Gábor szerk.: *Erőközpontok és régiók a 21. század világgazdaságában*. Budapest, Akadémiai. 249–264.
- LOUISE, Jean-Victor (1982): Preface In LADERO, Antonio Toledano: *Intégration et démocratie*. Brussels, L'Université Libre de Bruxelles.
- MARTÍ, José (1973): *A mi Amerikánk*. Budapest, Európa.
- MÉSZÁROS István (2009): Bolívar és Chávez. A radikális eltökéltség szelleme. *Eszmélet*, 21. évf. 83. sz. 54–81.
- Miembros del ALBA constituyen el Sucre. *BBC Mundo*, 2009. 10. 17. Forrás: www.bbc.com/mundo/economia/2009/10/091016_0336_sucre_jg (Letöltés ideje: 2018. 05. 25.)
- MOLTALVO, Tania L. (2013): México, Colombia, Chile y Perú crean la visa Alianza del Pacífico. *CNN México*, 2013. 05. 23. Forrás: <http://mexico.cnn.com/mundo/2013/05/23/mexico-colombia-chile-y-peru-crean-la-visa-alianza-del-pacifico> (Letöltés ideje: 2018. 05. 26.)
- ORSI, Guillermo Omar (2011): *Globalización Positiva: Un estudio sobre la Unión de Naciones Suramericanas*.
Forrás: <http://rcci.net/globalizacion/2011/fg1251.htm#sdendnotel6anc> (Letöltés ideje: 2018. 05. 25.)
- PINTASILGO, Maria de Lourdes coord. (1992): Crisis and Change in Latin America. *InterAction Council*. Forrás: <http://interactioncouncil.org/node/74> (Letöltés ideje: 2014. 03. 12.)
- SÁINZ, Pedro (2006): Equity in Latin America since the 1990s. *DESA Working Paper*, Vol. 22.
- SALGADO, Germánico (1986): El Grupo Andino: problemas y perspectivas. *Estudios Internacionales*, Vol. 17, No. 68. 459–492. DOI: <https://doi.org/10.5354/0719-3769.1984.15841>
- SCHOLZ László szerk. (1984): *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. Budapest, Európa.
- SOLTÉSZ Béla (2011): Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata. *Fordulat*, 4. évf. 16. sz. 124–143.
- STEWART, James (2012): The politics of inequality and redistribution in Latin America. *UNU-WIDER Working Paper*, 8.
- VALVIS, Anastasios I. Ed. (2008): *Regional Integration in Latin America*. Athens, Institute of International Economic Relations.
- VILELA ESPINOSA, Anna – BERNEDO ALVARADO, Jorge (2012): *Andean Common Market*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International.